

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЕКСПЕРТИЗИ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ (ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ)

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE EXAMINATION OF GOODS AND SERVICES (TRADEMARK EXAMINATION)

Романюк І.С., аспірант кафедри конституційного
та адміністративного права

Запорізький національний університет

Стаття присвячена з'ясуванню поняття та сутності експертизи товарів і послуг (судово-товарознавчої експертизи) в системі доказування. На підставі аналізу сучасних наукових підходів і норм чинного законодавства України обґрунтовано, що судова експертиза є врегульованою законом формою застосування спеціальних товарознавчих знань у вигляді цілеспрямованого дослідження конкретних об'єктів з метою здобуття нових фактичних даних та їх професійної оцінки. Розкрито дуалістичну природу експертизи: спеціальний компонент (зміст, методи, техніка дослідження) та правовий компонент (процесуальна форма призначення, проведення і прийняття результатів). Показано, що предмет товарознавчої експертизи охоплює відомості про властивості, стан, автентичність, якість, відповідність стандартам і вартість товарів, робіт та послуг; об'єктами виступають продукція промислових і продовольчих груп, сировина, напівфабрикати, пакування, зразки, а також документи та інші матеріали проваджень, які фіксують зміни споживчих властивостей та обставини товарних операцій. Узагальнено процесуальні підстави призначення експертизи (ухвала суду, постанова слідчого/прокурора, клопотання сторін) і склад суб'єктів її здійснення (державні та комунальні установи, позаштатні експерти, фахівці суміжних галузей). Аргументовано, що належне оформлення висновку експерта та дотримання вимог КПК України й Закону «Про судову експертизу» забезпечують допустимість і доказову силу отриманих результатів. Виокремлено методологічні етапи (аналітичний, порівняльний, верифікаційний) і показано їхню роль у трансформації проміжних спостережень у підсумкові висновки. Окреслено проблемні вузли нормативного регулювання та потребу гармонізації з міжнародними стандартами, що зумовлює подальший розвиток теоретичних засад і методик товарознавчих досліджень. Зроблено висновок про ключове значення товарознавчої експертизи для підвищення об'єктивності, повноти й всебічності доказування на стадіях досудового розслідування і судового розгляду.

Ключові слова: судова експертиза; товарознавство; доказування; предмет; об'єкт; нормативне регулювання.

The article is devoted to clarifying the concept and essence of the examination of goods and services (forensic trademark examination) in the system of evidence. Based on the analysis of modern scientific approaches and norms of the current legislation of Ukraine, it is substantiated that forensic examination is a legally regulated form of application of special trademark knowledge in the form of a purposeful study of specific objects in order to obtain new factual data and their professional assessment. The dualistic nature of the examination is revealed: a special component (content, methods, research technique) and a legal component (procedural form of appointment, conduct and acceptance of results). It is shown that the subject of trademark examination includes information about the properties, condition, authenticity, quality, compliance with standards and cost of goods, works and services; The objects are products of industrial and food groups, raw materials, semi-finished products, packaging, samples, as well as documents and other materials of proceedings that record changes in consumer properties and circumstances of commodity transactions. The procedural grounds for appointing an expert examination (court decision, investigator/prosecutor's decision, parties' petition) and the composition of the subjects of its implementation (state and municipal institutions, freelance experts, specialists in related industries) are summarized. It is argued that the proper preparation of the expert's conclusion and compliance with the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and the Law «On Forensic Expertise» ensure the admissibility and evidentiary force of the obtained results. The methodological stages (analytical, comparative, verification) are highlighted and their role in the transformation of intermediate observations into final conclusions is shown. The problematic nodes of regulatory regulation and the need for harmonization with international standards are outlined, which determines the further development of theoretical foundations and methods of commodity research. The conclusion is made about the key importance of commodity expertise for increasing the objectivity, completeness and comprehensiveness of evidence at the stages of pre-trial investigation and trial.

Key words: forensic expertise; commodity expertise; evidence; subject; object; regulatory regulation.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні відбуваються масштабні зрушення у соціально-економічній та політичній площинах. Рух до відновлення України як сильної, самостійної держави супроводжується необхідністю долати значні виклики. У практиці розслідування й судового розгляду кримінальних правопорушень усе частіше постає потреба залучення спеціальних знань з товарознавства, у тому числі шляхом призначення товарознавчих експертиз. Такі експертизи застосовують у справах, пов'язаних із виробництвом неякісної продукції, контрабандою товарів, а також у цивільних провадженнях, коли встановлення фактичних обставин вимагає дослідження споживчих властивостей продукції, товарів чи сировини. Експертне дослідження дає можливість визначити параметри та характеристики об'єктів, з'ясувати обставини, що впливають на їхню споживчу цінність, перевірити відповідність стандартам, технічним умовам і зразкам, виявити способи фальсифікації та окреслити комплекс заходів для запобігання правопорушенням.

Належне теоретичне осмислення поняття та сутності експертизи товарів і послуг ґрунтується на напрацьованих представників філософії права та загальної теорії дер-

жави і права. Значний внесок у формування доктринальних підходів зроблено Л. Ю. Арокером, О. М. Бандуркою, В. П. Бахінім, В. Д. Берназом, Т. В. Будько, Т. В. Варфоломєєвою, А. Ф. Волобуєвим, Л. М. Головаченком, В. Г. Гончаренком, І. В. Горою, Г. Л. Грановським. Окремі аспекти загальної методології судових експертиз товарів і послуг послідовно розробляли й зарубіжні правознавці – зокрема Т. В. Авер'янова, В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, А. В. Дулов, Л. Г. Еджубов, О. О. Зайцева, О. М. Зінін, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корузов, І. Ф. Крилов та інші. Узагальнюючи ці підходи, слід констатувати, що їхні напрацювання суттєво вплинули на розвиток теорії судової експертизи, удосконалення законодавчого регулювання та на формування належної практики застосування експертних знань у правосудді.

Метою наукової статті визначення поняття та сутності експертизи товарів і послуг (товарознавчої експертизи).

Виклад основного матеріалу. Водночас зберігається коло питань, що потребують подальшого вирішення. Актуальність дослідження проблем призначення, проведення та використання висновків судових експертиз

у сучасних умовах не зменшується, оскільки розширення предметних сфер експертних досліджень породжує нові виклики для правозастосування. Запровадження і реалізація положень Закону України «Про судову експертизу» позитивно позначилися на загальному рівні організації судово-експертної діяльності як складової правосуддя, проте водночас виявили низку концептуальних та процедурних прогалин. Частина норм Закону зберігає регулятивний потенціал, однак інші – потребують системного оновлення, конкретизації і гармонізації з підзаконними актами та міжнародними стандартами.

Визначальним для подальшого розвитку галузі є чітке з'ясування правової природи експертної діяльності та її місця в механізмі доказування, а також доктринальне і нормативне розмежування судово-товарознавчої експертизи від суміжних видів експертних досліджень. Саме уточнення дефініцій, предмета і меж компетенції судових товарознавчих експертиз створює передумови для підвищення якості експертних висновків, їх доказового значення та ефективності правозастосування.

Належна якість експертної діяльності та здійснення правосуддя в Україні немислимі без послідовного розвитку теоретичних засад судової експертизи, упровадження нових і вдосконалення наявних методик експертних досліджень із метою трансферу наукових результатів у практику. Інституціоналізація судово-експертної діяльності відбувалася еволюційно – шляхом ухвалення відповідних нормативних актів і напрацювання сталої практики їх застосування. У підсумку сформовано належне нормативно-правове підґрунтя, яке визначає організаційні засади, процедури та стандарти проведення судових експертиз. Зазначене регулювання базується на положеннях Закону України «Про судову експертизу» [1] і деталізується системою підзаконних нормативних актів.

Судова експертиза є процесуальним засобом збирання доказів, спрямованим на встановлення фактичних даних, що мають значення для належної кваліфікації діяння та з'ясування його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Йдеться передусім про неочевидні обставини, пізнання яких потребує спеціальних знань і здійснюється експертом (експертами)-товарознавцем шляхом науково обґрунтованого дослідження відповідних об'єктів. На стадії досудового розслідування судово-товарознавча експертиза забезпечує підвищення рівня об'єктивності, повноти та всебічності встановлення події кримінального правопорушення і пов'язаних із нею обставин, сприяючи формуванню належної доказової бази для подальшого процесуального рішення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» встановлюється, що «судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [1, ст. 1].

Закон України «Про судову експертизу» встановлює правові, організаційні та фінансові засади судово-експертної діяльності, покликаної гарантувати її справедливості, незалежності, компетентності і об'єктивності, а також орієнтацію на максимальне використання досягнень науки й техніки та відповідних стандартів. З огляду на це судова експертиза постає як прикладне дослідження індивідуально визначеного об'єкта, спрямоване не на отримання нових наукових знань як таких, а на здобуття спеціальних прикладних відомостей, необхідних для вирішення конкретних процесуальних завдань у межах провадження.

Експертиза – це врегульована законом процесуальна форма одержання доказів, за якої на підставі постанови (ухвали) уповноваженого органу експерт самостійно проводить дослідження наданих у провадженні об'єктів з метою встановлення нових фактичних обставин у відповідь на поставлені процесуальні запитання.

Товарознавство в межах кримінального чи судового провадження реалізується виключно як форма спеціального дослідження. Тому участь товарознавця для технічного чи консультативного сприяння слідчому або суду під час процесуальної дії не утворює інституту судово-товарознавчої експертизи і не набуває статусу висновку експерта; відповідні результати не мають самостійної доказової сили, притаманної належно призначеній та проведеній експертизі [2, с. 13].

Наше дослідження спрямоване на здобуття нових фактичних даних, які до того не були відомі органу досудового розслідування чи суду і не можуть бути встановлені іншими засобами доказування (зокрема показаннями свідків). Інакше кажучи, судово-товарознавча експертиза покликана виявляти обставини, що мають юридичне значення, здатні підтвердити або спростувати відповідні факти. Її зміст полягає у проведенні спеціалізованого дослідження компетентною особою – товарознавцем. З позицій спеціальних знань у сфері товарознавства проміжні результати, отримані на аналітичному та порівняльному етапах, становлять нові факти, здобуті експертом у процесі дослідження; їх системний аналіз у подальшому уможливує формування підсумкового висновку як професійної оцінки встановлених обставин. Отже, метою спеціального товарознавчого дослідження є не лише фіксація нових фактів об'єктивної дійсності, але й їх кваліфікована інтерпретація та оцінювання у контексті завдань конкретного провадження.

Судова експертиза – це врегульована законом форма використання спеціальних товарознавчих знань у вигляді дослідження, спрямована на досягнення визначених процесуальних цілей. Її ключові відмінні риси такі:

- а) результат оформлюється у вигляді висновку експерта;
- б) цільове призначення полягає в одержанні нової інформації про об'єкт дослідження та наданні його фахової оцінки;
- в) здійснюється у спеціальній процесуальній формі, що охоплює призначення, проведення та процесуальне прийняття результатів;
- г) має чітко окреслений предмет дослідження;
- д) підставою виникнення відповідних процесуальних правовідносин є постанова слідчого або ухвала суду;
- е) інститут судової експертизи посідає самостійне місце у системі кримінального процесуального права [2, с. 14].

Поняття судової експертизи охоплює дві взаємопов'язані складові:

- спеціальну – застосування спеціальних знань у формі цілеспрямованого дослідження об'єкта;
- правову – суворе дотримання встановленої процесуальної форми призначення, проведення та процесуального прийняття результатів.

Визначальною ознакою судово-товарознавчої експертизи є її мета – здобуття судово-товарознавчих доказів, тобто нових фактичних даних, що мають значення для правильного встановлення обставин кримінального правопорушення та їх належної юридичної оцінки.

За змістом експертиза постає як комплексна процедура, що включає: дослідження, верифікацію (перевірку), аналітичну обробку, кількісну та/або якісну оцінку об'єкта. Залежно від процесуального рішення та характеру завдання вона може виконуватися експертом (експертами), групою фахівців, експертною радою, спеціально уповноваженим державним органом (експертною установою), органом виконавчої влади в межах його компетенції, а також підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності чи об'єднаннями громадян, якщо таке передбачено законом і процесуально оформлено. Результати такої діяльності набувають доказового значення лише за умови дотримання вимог процесуального закону та фіксуються у висновку експерта [3, с. 135].

На підставі викладеного судово-товарознавчу експертизу можна охарактеризувати через такі ключові ознаки:

а) застосування спеціальних товарознавчих знань у формі цілеспрямованого дослідження щодо конкретно визначених об'єкта й предмета;

б) здійснення дослідження спеціальним суб'єктом – експертом-товарознавцем – за процесуальним дорученням слідчого чи суду, а також за клопотанням сторін кримінального провадження;

в) неухильне дотримання встановленої процесуальної форми на всіх етапах, включно з фіксацією та процесуальним прийняттям результатів;

г) одержання нової, релевантної для справи інформації (фактичних даних) і її оформлення у вигляді висновку експерта-товарознавця, що має статус самостійного виду судового доказу.

Узагальнені ознаки є визначальними для правильного розуміння правової природи судово-товарознавчої експертизи та для надання її результатам належної доказової сили. Водночас концептуальним ядром будь-якої експертизи, у тому числі судової, виступає саме дослідження як спеціалізований пізнавальний процес.

У праці Т. Артюх об'єктами судово-товарознавчої експертизи визначено реально наявні або такі, що існували в минулому, товари (продукцію), їхні зразки (проби), а також документи – матеріали кримінальних і цивільних проваджень, які містять відомості про товарні характеристики досліджуваних об'єктів і описують різноманітні ситуації, пов'язані з товарними операціями (умови пакування, маркування, зберігання, транспортування, експлуатації тощо), а також інші релевантні для конкретної справи обставини. На думку автора, до кола об'єктів такої експертизи не можуть бути віднесені предмети, що не мають ознак товарної належності і не піддаються віднесенню до певної товарної групи [4, с. 14].

Як слушно зауважує О. В. Шевченко, об'єктами товарознавчої експертизи можуть бути різноманітні вироби товарного походження, зразки (проби), а також матеріали кримінальних проваджень і цивільних справ, що містять відомості про товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інші дані щодо змін їхніх споживчих властивостей. Перелік таких об'єктів окреслює практичній межі спеціального дослідження та конкретизує предмет судово-товарознавчої експертизи [5, с. 365-370].

Отже, об'єкт дослідження є специфічною категорією для кожного різновиду судової експертизи; саме його індивідуальність виступає маркером розмежування експертних спеціальностей. Для судово-товарознавчої експертизи поряд із безпосереднім дослідженням речових об'єктів (товарів, продукції), їх маркування та зразків, істотне значення мають також документи, що фіксують стан товару та відображають перебіг товарних операцій (приймання, бракування, реалізація тощо). Такі документи забезпечують додаткову інформативність щодо властивостей товару і, будучи належно процесуально оформленими, можуть самі по собі становити об'єкти судово-товарознавчої експертизи.

З урахуванням наведеного до кола об'єктів судово-товарознавчої експертизи належать реально існуючі або такі, що існували в минулому: продукція товарного походження (промислові та продовольчі товари); сировина, напівфабрикати та допоміжні матеріали; тара і комерційне пакування, у тому числі як нові, так і такі, що були у використанні, а також зразки (проби); документи, які характеризують походження, вид, артикул, сорт, комплектність та інші показники товару, а також умови пакування, маркування, зберігання, транспортування й експлуатації; інші речові докази та матеріали кримінального провадження, що містять релевантні відомості про товар і зміни його споживчих властивостей.

Таке системне окреслення об'єктів забезпечує коректне визначення предмета експертизи, підвищує повноту

та об'єктивність дослідження і сприяє належній оцінці результатів як судових доказів.

Судово-експертна діяльність в Україні здійснюється у формах, визначених законодавством, передусім Законом України «Про судову експертизу». Її суб'єктами є державні спеціалізовані установи та їхні регіональні підрозділи, комунальні спеціалізовані організації, а також позаштатні судові експерти й інші фахівці суміжних галузей знань, залучені в установленому порядку. Проведення експертиз відбувається за умов і в межах процедур, прямо передбачених нормативно-правовими актами [1, ст. 7].

Судова експертиза призначається та проводиться у процесуальній формі, визначеній законом: на підставі ухвали суду або постанови слідчого/прокурора. За ініціативою інших учасників провадження її може бути організовано на договірних засадах із відповідним експертом чи експертною установою за умови дотримання вимог процесуального закону.

Отримання висновку спеціаліста з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, здійснюється на підставі письмового звернення (доручення) уповноваженої службової особи органу досудового розслідування. До таких органів належать: слідчі підрозділи Національної поліції України, Служби безпеки України, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (зокрема Державна податкова служба), а також Державне бюро розслідувань і Національне антикорупційне бюро України. У кожному випадку залучення експерта або спеціаліста відбувається в межах їх компетенції та з дотриманням процесуальної форми, що забезпечує належний доказовий статус отриманих результатів [1, ст. 71].

Товарознавець, спираючись на спеціальні знання з товарознавства та використовуючи належний арсенал наукових методів і технічних засобів, встановлює об'єктивні факти або формулює фахові судження щодо фактів, що входять до предмета дослідження і в конкретній справі можуть збігатися з предметом експертизи. Виявлений факт як одиничне явище або подія перебуває у системі зв'язків з іншими фактичними даними, які встановлюються у межах відповідного провадження діями слідчого чи суду; у сукупності такі зв'язки забезпечують належне формування доказової бази та її цілісну оцінку. Підсумком роботи судового експерта є висновок, який, відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України, містить детальний опис проведених досліджень, сформульовані за їх результатами висновки та вмотивовані відповіді на запитання, поставлені особою, що залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, які доручили проведення експертизи [5].

Висновки. Узагальнення проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що предмет судово-товарознавчої експертизи становлять фактичні дані, здобуті шляхом вивчення матеріалів провадження та дослідження наданих об'єктів, які характеризують товари, роботи й послуги, їх товарні властивості та фактичний стан, а також вартісні показники й інші відомості, релевантні для споживачів і для належної юридичної оцінки. Мета такої експертизи має власну специфіку: вона полягає у виявленні та професійній інтерпретації фактичних обставин, що мають доказове значення, з урахуванням особливостей збирання даних, необхідних для її призначення, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій – оглядів місця події, обшуків, вилучень, а також огляду й аналізу документів.

Призначення судово-товарознавчої експертизи як складової процесуального механізму інституту судової експертизи детально врегульоване чинним законодавством. У процесуальному розумінні експертиза постає як дія, що здійснюється за дорученням сторони кримінального провадження або суду й передбачає науково обґрунтоване дослідження судовим експертом товарів, робіт і послуг з метою встановлення їх властивостей, якості,

комплектності, автентичності, відповідності стандартам і технічним умовам, а також визначення вартості та інших істотних характеристик.

Окремого значення набувають теоретичні засади оцінювання висновку судово-товарознавчої експертизи на стадіях досудового розслідування і судового розгляду.

Висновок експерта розглядається як самостійне джерело доказів і використовується в доказуванні з урахуванням критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності, що забезпечує його ефективну інтеграцію в систему доказів і впливає на обґрунтованість процесуальних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову експертизу : Закон України № 1082-IX від 15.12.2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
2. Артюх Т.М., Григоренко І.В. Теоретичні основи товарознавства : навчальний посібник. Київ : НУХТ, 2014. 263 с.
3. Комаха В.О., Стрілець Г.О. Напрямки діяльності судово-експертних установ в системі Міністерства юстиції України. Збірник наукових праць / Ізмаїльський інститут водного транспорту. 2017. Випуск № 2. С. 143–148. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13914>
4. Шевченко О.В. Поняття судово-товарознавчої експертизи. *Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень* : збірн. матер. кругл. столу (Київ, 21 листопада 2013 року). Київ : ННІПФЕКП НАВС, 2013. С. 365–370. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/669/1/14.pdf>
5. Канфуї Н.П. Проблеми судових експертиз, що виникають під час реалізації нового КПК України 2012 року. *Національний вісник Академії внутрішніх справ України*. 2014. Випуск 4. С. 141–148. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/669/1/14.pdf>